

اعتباریابی الگوی برنامه درسی مبتنی بر رویکرد کارآفرینانه (مورد

مطالعه: درس فارسی دوره دوم ابتدایی)

آسیه‌سادات مدرسی سریزدی

عزت‌الله نادری

مریم سیف نراقی

قدسی احقر

چکیده

هدف از اجرای این پژوهش، اعتبارسنجی الگوی مفهومی برنامه درسی مبتنی بر رویکرد کارآفرینانه در درس فارسی بر اساس نظر متخصصان و معلمان دوره دوم ابتدایی است. نوع پژوهش، کاربردی و روش پژوهش، ارزشیابی-زمینه‌ای است. ابتدا الگوی پیشنهادی در قالب الگوی برنامه درسی زایس و مؤلفه‌های دانش، نگرش و مهارت کارآفرینی طراحی شد سپس برای اعتبارسنجی الگوی پیشنهادی، از نظر معلمان و متخصصان برنامه درسی و کارآفرینی استفاده شد. بدین منظور، پرسشنامه محقق‌ساخته با ۷۵ گویه، طراحی شد و در اختیار ۲۸۹ معلم دوره ابتدایی به شیوه نمونه‌گیری تصادفی طبقه‌ای و همه متخصصان برنامه درسی و کارآفرینی در دانشگاه‌های استان یزد که در مجموع ۴۸ نفر بودند؛ قرار گرفت. برای آزمون فرضیه‌ها نیز از آزمون خی‌دو استفاده شد. نتایج پژوهش نشان داد که از نظر معلمان و متخصصان مربوطه، الگوی برنامه درسی پیشنهادی در ابعاد هدف، محتوا، فعالیت‌های یادگیری و ارزشیابی در حوزه‌های دانش، نگرش و مهارت دارای اعتبار است. از این‌رو، به مسئولان محترم در سازمان تألیف کتب درسی پیشنهاد می‌شود تا به استفاده از هدف‌ها، محتوا، فعالیت‌های یادگیری و روش‌های ارزشیابی برنامه درسی پیشنهاد شده در برنامه‌های خود اهتمام ورزند.

واژگان کلیدی: الگو، اعتبارسنجی برنامه درسی، مؤلفه‌های کارآفرینی، درس فارسی

دانش‌آموخته دکتری برنامه‌ریزی درسی، گروه علوم تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی،

تهران، ایران

* استاد گروه علوم تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول):

(eznaderi@hotmail.com)

استاد گروه علوم تربیتی، واحد علوم و تحقیقات، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

دانشیار سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، پژوهشگاه مطالعات، تهران، ایران

مقدمه و طرح مسئله

گسترش فرهنگ و روحیه کارآفرینی و نیز پرورش کارآفرینان بیشتر به‌عنوان سرمایه‌های اصلی عرصه کار و تولید برای آینده نزدیک در هر جامعه، ضرورتی انکارناپذیر است که خود مستلزم توجه اساسی به امر آموزش است. آموزش کارآفرینی در مدرسه‌ها کمک می‌کند تا دانش‌آموزان طرز فکر کارآفرینانه پیدا کنند و دانش و مهارت‌های لازم برای توسعه فرهنگ کارآفرینی را در جامعه گسترش دهند (عبدحمید، ۲۰۱۳، ۵).

در بسیاری از کشورها آموزش کارآفرینی از سطح مدرسه‌های ابتدایی، شروع و در مقاطع عالی و دانشگاهی ادامه می‌یابد. در مدرسه‌های ابتدایی با ارائه کارتون‌های نمایشی و در دبیرستان‌ها از طریق برنامه‌های ایجاد کسب‌وکار دانش‌آموزی، فراگیران با کارآفرینی آشنا می‌شوند (رحیمی و شریف، ۱۳۹۳، ۱۰۴). معرفی آموزش کارآفرینی از سطح مدرسه‌های ابتدایی، دانش و مهارت‌های اساسی در دانش‌آموزان ایجاد می‌کند به‌طوری‌که آنها بتوانند در برابر چالش‌های ایجاد شده در محیط زندگی خود مقاومت کنند و در طول دوران تحصیل، از ابتدایی تا دبیرستان و حتی پس‌از آن در محیط کار با اعتمادبه‌نفس بیشتری فعالیت کنند (اودو و آمدی، ۲۰۱۳، ۴).

در ایران، با وجود اهمیت آموزش کارآفرینی برای مقاطع تحصیلی پایه، در جهت ارتقای فرهنگ کارآفرینی در کشور؛ بار اصلی آموزش کارآفرینی بر دوش دانشگاه‌ها قرار داشته و به‌غیراز هنرستان‌های کاردانش، در سایر مراکز آموزشی، به مسئله آموزش کارآفرینی توجه نمی‌شود. بنابراین، تغییر مکان آموزش کارآفرینی از دانشگاه‌ها به مدرسه‌ها اهمیت دارد؛ زیرا دوره ابتدایی و دبیرستان تعیین‌کننده‌ترین سطح آموزش رسمی در ایجاد و توسعه رفتارها و نگرش‌های کارآفرینانه در دانش‌آموزان است (نادری و همکاران، ۱۳۹۴، ۱۹).

شخصیت کارآفرینانه در کودکی شکل می‌گیرد و پژوهش انجام گرفته در دانشگاه‌های مالزی (۱۹۹۰) نیز نشان داده است که از دیدگاه ۴۴ درصد افراد مورد پژوهش؛ استعدادهای کارآفرینانه در همه افراد وجود دارد و با آموزش رسمی به افراد می‌توان آنها را کارآفرین ساخت (یو چنگ و چان، ۲۰۰۹، ۶۳)؛ بنابراین، ضرورت

۱. Abd Hamid

۲. Udu & Amadi

۳. Yu Cheng & Chan

دارد تا با تلفیق کارآفرینی در برنامه درسی رسمی مدرسه‌ها، این مهم تحقق یابد و جامعه هر چه بیشتر به سمت توسعه و پیشرفت گام بردارد. بر این اساس و با توجه به پیشنهاد کنسرسیوم آموزش کارآفرینی^۱ (۲۰۰۸ به نقل از سبزه، ۱۳۹۳)، اتحادیه اروپا^۲ (۲۰۱۱، ۱۴ و ۲۷) و کمیسیون اروپا (۲۰۱۵، ۳۰)، در این پژوهش در طراحی برنامه‌های آموزش کارآفرینی برای کودکان، سه مؤلفه دانش کارآفرینی، نگرش کارآفرینی و مهارت کارآفرینی مد نظر است.

با توجه به اهمیت مطالب ذکر شده و پیشینه پژوهش‌ها و همچنین با توجه به اینکه «کتاب‌های درسی همواره نقش اساسی در فرایند تعلیم و تربیت دارند و مهم‌ترین مرجع یادگیری به شمار می‌آیند» (دیبایی و همکاران، ۱۳۸۹، ۳۰)؛ برای اتخاذ یک استراتژی کارآمد در امر آموزش کارآفرینی به کودکان و دانش‌آموزان در ایران، باید الگوها و برنامه‌های آموزشی و درسی طراحی شود. در این مقاله؛ تلاش شده الگوی پیشنهادی برنامه درسی مبتنی بر رویکرد کارآفرینانه در درس فارسی که با مطالعه و بررسی متون مختلف در باب موضوع پژوهش و همچنین با هدف توانمندسازی دانش‌آموزان دوره ابتدایی در امر کارآفرینی، ارائه شده است؛ مورد ارزشیابی متخصصان کارآفرینی و برنامه‌ریزی درسی و همچنین معلمان دوره ابتدایی قرار گرفته و اعتبار آن از دید آنان بررسی شود. بدین جهت، پرسش مهمی که مطرح می‌شود این است که الگوی مفهومی مناسب بر اساس هدف، محتوا، فعالیت‌های یادگیری و روش‌های ارزشیابی برای تحقق این امر کدام است؟ و آیا الگوی پیشنهادی از نظر معلمان و متخصصان برنامه درسی و کارآفرینی دارای اعتبار لازم است؟

مبانی نظری و پیشینه پژوهش برنامه درسی کارآفرینی

برنامه درسی از ریشه لاتین *currere* به معنای راهی که باید طی شود گرفته شده است (ملکی، ۱۳۹۵، ۲۱). منظور از طرح برنامه درسی؛ شکل مدون یا ساختار برنامه درسی است (مهرمحمدی، ۱۳۹۳، ۱۷۳؛ مهرمحمدی، ۱۳۶۷، ۱۱) و برنامه‌ریزی درسی به یادگیری و طراحی عناصر و عوامل مختلف آن مربوط می‌شود (ملکی، ۱۳۹۵، ۲۰).

1. Entrepreneurship educating Consortium

2. European Union

از نظر زایس^۱ برنامه درسی از هر نوعی که باشد ضرورتاً دارای چهار عنصر (هدف، محتوا، روش‌های یادگیری و روش ارزشیابی) است (زایس، ۱۹۷۶ به نقل از قورچیان و همکاران، ۱۳۸۳، ۶۲).

برنامه درسی ابتدایی، با رویکرد دانش‌آموزمحور و سازنده‌گرا و با هدف بهبود مهارت‌های دانش‌آموزان در تفکر انتقادی، تفکر خلاق، ارتباطات، پژوهش، حل مسئله، کارآفرینی، استفاده از فناوری‌های اطلاعاتی و ایجاد فرصت‌هایی برای دانش‌آموزان، برای اینکه با عمل و تجربه یاد بگیرند؛ تنظیم شده است (بکاناک^۲، ۲۰۱۳، ۶۲۲). سرمایه‌گذاری در برنامه‌های آموزشی از طریق پرورش شخصیت فردی، اجتماعی و ارتقای دانش و مهارت‌های علمی؛ می‌تواند حس مسئولیت‌پذیری، وجدان کاری و روحیه همکاری در بین افراد را افزایش داده و تحول در جامعه را به وجود آورد (مدرسی و مدرسی، ۱۳۹۷، ۱۷۱). تکالیف درسی در آموزش کارآفرینی باعث ایجاد علاقه، انگیزه و درایت درونی دانش‌آموزان می‌شود (سگار^۳، ۲۰۱۵، ۷). در واقع، هدف از آموزش کارآفرینی، پرورش مهارت‌ها و ویژگی‌های کارآفرینانه است که این ویژگی‌ها به‌طور ذاتی در کودکان وجود دارد و با آموزش کارآفرینی در پایین‌ترین سطح، یعنی دوره ابتدایی؛ می‌توان جوانانی توانمند در زمینه تحلیل اوضاع اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و سیاسی تربیت کرد و اعتمادبه‌نفس، خودباوری، عزت‌نفس و انگیزه دستیابی به هدف‌ها را در آنان ایجاد کرد (استیری، ۱۳۸۹، ۴).

لاگنن^۴ (۲۰۱۳) اذعان داشت که دلایل روشنی برای ادغام کارآفرینی با برنامه‌های درسی مدرسه‌ها وجود دارد. با ادغام کارآفرینی در آموزش و پرورش، برنامه درسی، مهارت‌هایی را که کارفرمایان به دنبال آن هستند و دانش‌آموزان را قادر می‌سازد که تعریف خود را از موفقیت ایجاد کنند؛ تقویت می‌کند (لاگنن، ۲۰۱۳، ۲). ادغام آموزش کارآفرینی در برنامه درسی مدرسه‌ها موجب غنی‌سازی تجارب یادگیری فراگیران و افزایش ارتباط میان مدرسه و صنعت و کشاورزی است و نیز فرصتی برای آزمودن محتوا و روش‌های تدریس کارآفرینی به خاطر تازگی موضوع ایجاد می‌کند (یعقوبی نجف‌آبادی، ۱۳۸۹، ۳۱). برنامه درسی کارآفرینی از نظر ماهیت باید مبتنی بر

1. Zais

2. Backanak

3. Sagar

4. Loughnan

رویکرد چندرشته‌ای^۱ باشد. این برنامه باید قواعد پیچیدگی علوم را نشان دهد و همان‌گونه که افراد، دارای استعدادها، انگیزه‌ها و هویت‌های پیچیده‌اند این برنامه باید نیازهای متنوع آنها را برطرف کند (لوکزکیو^۲، ۲۰۰۸، ۷۰).

در نظرسنجی سال ۲۰۱۱ اروپا نیز، حدود دوسوم کشورهای اروپایی به‌صراحت به اهمیت آموزش کارآفرینی در مقاطع ابتدایی، راهنمایی و متوسطه اشاره کرده‌اند. در این کشورها رویکرد غالب در برنامه درسی دوره ابتدایی، رویکرد برنامه درسی متقاطع عنوان شده است. بر اساس این رویکرد، به‌جای اینکه کارآفرینی به‌عنوان بخشی از یک موضوع خاص اشاره شود، به‌عنوان برنامه درسی عرضی، افقی یا متقاطع بیان می‌شود (بورگویز^۳، ۲۰۱۲، ۱۳). کارآفرینی به‌عنوان رفتار، مهارت و نگرش نیاز به محیط توانمندی برای ادغام با موضوعات مختلف تحصیلی دارد که شامل یادگیری زبان، علوم اجتماعی، علوم و ریاضیات است. با توجه به ماهیت چندبعدی کارآفرینی، به یک برنامه‌ریزی در چارچوب روش‌شناسی محتوایی برای یادگیری متقابل و یکپارچه‌سازی نیاز است که در این خصوص باید برنامه‌ریزی درستی در چارچوب هدف‌های آموزشی، محتوا، آموزش و ارزیابی صورت گیرد (وایدیا^۴، ۲۰۱۴، ۳۷).

الف- هدف‌های کارآفرینی

نظام آموزشی کارآفرین بیش از هر چیز نیازمند هدف‌ها و سیاست‌های کارآفرینانه است. بر این اساس، لازم است تمام هدف‌ها و سیاست‌های خرد و کلان نظام آموزش و پرورش، مورد بازنگری قرار گیرد و تغییرات و اصلاحات لازم در آن به عمل آید. بینش یا آرمان مشترک و تأکید بر اصل جهانی اندیشیدن و عمل کردن، دو مبنای اساسی برای تدوین هدف‌ها و سیاست‌های آموزش و پرورش کارآفرین به شمار می‌آیند (یعقوبی نجف‌آبادی، ۱۳۹۰، ۱۱). طراحان برنامه‌های درسی معتقدند باید هدف‌های برنامه را به‌طور خاص، مشخص و همچنین معیارهای سنجش و قضاوت در مورد آنها را تعیین کنند. جمع‌بندی نظرات به‌دست‌آمده از بررسی متون مختلف در زمینه هدف‌های کارآفرینی در جدول (۱) ارائه شده است.

1. Multidisciplinary

2. Luczkiw

3. Bourgeois

4. Vaidya

جدول (۱) خلاصه نظریه‌های صاحب‌نظران درباره هدف‌های کارآفرینی

مرتضی نژاد، عطاران، حسینی خواه و عباسی (۱۳۹۶)	آشنایی با مفاهیم پایه، انگیزه، علاقه و روحیه کارآفرینانه
کمیسیون اروپا (۲۰۱۵)	شناسایی فرصت، تحمل ابهام، خلاقیت و نوآوری، ریسک‌پذیری
سید ^۱ (۲۰۱۴)	آشنایی دانش‌آموزان با دانش و ماهیت کارآفرینی، آشنایی با چالش‌ها و خطرهای کارآفرینی
کوهی، خوزینی و کوهی (۱۳۹۳)	نوآوری، رفتار خلاقانه، کشف فرصت‌ها، انعطاف‌پذیری، تفویض اختیار و حمایت از ایده‌های جدید
وایدیا (۲۰۱۴)	پرورش شخصیت و صفات اخلاقی و کارآفرینی
رحیمی و آقا بابایی (۱۳۹۲)	توفیق‌طلبی، استقلال‌طلبی، ریسک‌پذیری، تحمل ابهام و خلاقیت و مرکز کنترل درونی
مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)	فرصت‌شناسی، ریسک‌پذیری، تحمل ابهام، دادن اعتمادبه‌نفس، میل به کسب ثروت، توفیق‌طلبی، استقلال‌طلبی و تمایل به ساختن چیزهای جدید
اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)	بالا بردن سطح آگاهی در مورد مسئولیت، ریسک‌پذیری، استقلال، اعتمادبه‌نفس، همکاری، کمک‌های متقابل، شناسایی ایده‌ها، ارزیابی پتانسیل یک ایده، ارزیابی امکان‌سنجی، اجرا و مدیریت پروژه
سیاجان و سیماتوپانگ ^۲ (۲۰۱۱)	فرصت‌یابی، توانایی کارگروهی، مهارت در رویارویی با شرایط عدم اطمینان، ریسک‌پذیری، خلاقیت
جعفری مقدم و فخارزاده (۱۳۹۰)	تشخیص و بهره‌برداری از فرصت، کنترل ادراک شخصی، عزت‌نفس، میل به موفقیت، خلاقیت و نوآوری
ماسالوویا ^۳ (۲۰۱۰)	شناخت فرصت
بارتولوویچ و ناووسل ^۴ (۲۰۱۰)	برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی فعالیت‌های کارآفرینی، توسعه مهارت‌های ارتباطی و مسئولیت خود و دیگران، غلبه بر مشکلات و کسب سود اقتصادی
استیری (۱۳۸۹)	پرورش مهارت‌ها و ویژگی‌های کارآفرینانه

1. Said

2. Siagian & Simatupang

3. Mwasalwiba

4. Brruuov & Novosel

کسب دانش مربوط به کارآفرینی؛ کسب مهارت در استفاده از فنون تحلیل فرصت‌های اقتصادی و ترکیب برنامه‌های عملیاتی؛ شناسایی و تحریک استعدادها و مهارت‌های کارآفرینانه؛ القای مخاطره‌پذیری با استفاده از فنون تحلیلی؛ ایجاد همدلی و حمایت برای جنبه‌های منحصر به فرد کارآفرینی؛ تشویق و ترغیب کسب‌وکارهای جدید و سایر کسب‌وکارهای مخاطره‌آمیز کارآفرینان؛ سوق دادن نگرش‌ها به سمت تغییر	مقیمی و احمدپور داریانی (۱۳۸۷)
تقویت روحیه کارآفرینی، شروع کسب‌وکار، خدمت به اجتماع و برانگیختن مهارت‌های کارآفرینی.	ماسالویا (۲۰۰۸)
استقلال‌طلبی، ریسک‌پذیری، انگیزه پیشرفت، تحمل ابهام و خلاقیت	هوارد ^۱ (۲۰۰۴)
توسعه شناخت نقاط ضعف و قوت انواع کسب‌وکار به همراه فرصت‌هایی برای ارزیابی مهارت‌های لازم به منظور راه‌اندازی و اداره کسب‌وکار در خود فرد، آگاهی و اطلاع از اصول بازاریابی، تأمین مالی، برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، خلاقیت و کسب منابع	هیستریچ و پیترز ^۲ (۲۰۰۲)
خلاقیت، نوآوری و سودمندی	اریکلا (۲۰۰۰)
شناخت و تحریک جریان کارآفرینانه، استعدادها و مهارت‌ها؛ خنثی کردن انحراف خطرناک‌های تحلیلی تکنیکی؛ ایجاد همدلی و حمایت از همه جوانب کارآفرینی؛ ایجاد نگرش برای تحول	گاروان و اوسینید ^۳ (۱۹۹۴)
کسب دانش و درک مفاهیم مرتبط به کارآفرینی	بلاک و استامف ^۴ (۱۹۹۲)
ارتقاء شناخت فرصت‌ها	کنت ^۵ (۱۹۹۰)

ب- محتوای کارآفرینی

یکی دیگر از عناصر برنامه درسی، محتواست. محتوایی که باید آموخته شود به صورت مفاهیم و عناوین و تعمیم‌های خیلی کلی و گسترده در نظر گرفته می‌شود (تقی‌پور ظهیر، ۱۳۹۴، ۱۷). منظور از محتوا مجموعه‌ای از مطالب مواد آموزشی و کتاب‌های درسی آموزش و پرورش است که انواع فرصت‌های یادگیری را برای دانش‌آموزان فراهم می‌آورد (یعقوبی نجف‌آبادی، ۱۳۸۹، ۱۴). در اجرای آموزش کارآفرینی، این نکته حائز اهمیت است که باید دوره آموزشی دارای ویژگی‌های

1. Howard

2. Histrich & Peters

3. Garavan & Ocinneide

4. Block & Stumpf

5. Kent

خاصی باشد. سازمان‌های مختلف، شامل بنیاد ملی تدریس کارآفرینی^۱، بنیاد کافمن^۲ و کنسرسیوم آموزش کارآفرینی^۳ برنامه‌های آموزشی برای آموزش اثربخش کارآفرینی ارائه داده‌اند. این مؤسسات معتقدند دوره‌های آموزشی باید دربردارنده ویژگی‌هایی از قبیل انگیزه، علاقه و الهام‌بخشی به افراد جوان باشد (رابیر^۴، ۱۹۹۰). به نقل از مذبوحی و همکاران، (۱۳۹۰، ۱۱۰). جمع‌بندی نظرات به‌دست‌آمده از بررسی متون مختلف در زمینه محتوای آموزش کارآفرینی در جدول (۲) ارائه شده است.

جدول (۲) خلاصه نظریه‌های صاحب‌نظران درباره محتوای آموزش کارآفرینی

آموزش اخلاق کارآفرینی	وایدیا (۲۰۱۴)
آموزش اخلاق کارآفرینی	سید (۲۰۱۴)
ارتباط با دنیای کار و زندگی، قابلیت به‌کارگیری مطالب درس در حل مسائل کاری، تقویت روحیه و نگرش کارآفرینی، شروع کسب‌وکار و ایجاد شغل، خدمت به اجتماع	مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)
مهارت‌های بین فردی، فن مذاکره، مهارت تصمیم‌گیری، مهارت ارائه	سیاجان و سیماتیوانگ (۲۰۱۱)
ایجاد شایستگی‌های لازم در زمینه دانش، نگرش و مهارت؛ پرورش مهارت‌های عالی ذهن، ایجاد روحیه کارآفرینی، آشنایی دانش‌آموزان با دانش کارآفرینی	کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)
مدیریت منابع و امور مالی، بازاریابی و مهارت فروشنده‌گی، خلق ایده و کشف فرصت‌ها، برنامه‌ریزی کسب‌وکار، مدیریت رشد بنگاه، سازمان‌دهی و تیم‌سازی، خلق کسب‌وکار جدید، مدیریت کسب‌وکارهای کوچک و ریسک و منطق	ماسالویا (۲۰۱۰)

1. National Foundation for Teaching Entrepreneurship

2. Kauffman Foundation

3. Consortium for Entrepreneurship Education

4. Rabbior

<p>مهارت‌های مدیریتی: توانایی مشارکت در توسعه راهبردی سازمان؛ توانایی نگاه به مسائل مدیریت با دید وسیع شامل ظرفیت دیدن مسائل با توجه به زمینه آنها و ارتباط دادن با عوامل تأثیرگذار درونی و بیرونی؛</p> <p>مهارت‌های بین فردی: کارگروهی، مدیریت پروژه، مذاکره، شبکه‌سازی و دیگر مهارت‌های اساسی اجتماعی؛ مهارت‌های یادگیری فردی به‌ویژه توانایی یادگیری از دیگران، کمک به دیگران و استفاده از تجارب آنها؛ توانایی تحلیل مدیریت انتقادی در سطح راهبردی</p>	<p>گلف^۱ (۲۰۰۴)</p>
<p>یادگیری درباره خود: درک ضعف‌ها و قوت‌های شخصی، نیازهای فردی و خانوادگی، حیطه‌های توسعه فردی، علایق و انگیزه‌های فردی؛ یادگیری درباره کسب‌وکار: درک ضعف‌های و قوت‌های کسب‌وکار، فرصت‌ها و تهدیدها، نیازهای درونی کسب‌وکار، الزامات رشد، مدیریت کارکنان و رهبری آینده؛ یادگیری درباره محیط و شبکه‌های کارآفرینی: یادگیری چگونگی مدیریت ارتباطات مشتریان بالقوه و موجود، عرضه‌کنندگان و رقبا، گسترش و توسعه ارتباطات با آژانس‌های حمایتی و خدمات پشتیبانی؛ یادگیری درباره مدیریت کسب‌وکار: ادگیری درباره چگونگی راه‌اندازی و کنترل مؤثر کسب‌وکار؛</p> <p>-یادگیری درباره ماهیت مدیریت ارتباطات: درک منابع درونی و بیرونی ارتباطات</p>	<p>کوپ^۲ (۲۰۰۳)</p>
<p>داشتن سعه‌صدر در برابر ابهام و تحمل آن، ارائه رفتار تفکر خلاق</p>	<p>جالنگو^۳ (۲۰۰۳)</p>
<p>مهارت‌های فنی مانند: نوشتن، گوش دادن، ارائه شفاهی، سازمان‌دهی و هدایت گروه و دارا بودن دانش فنی؛ مهارت‌های مدیریتی شامل: برنامه‌ریزی، هدف‌گذاری، تصمیم‌گیری، مدیریت مالی، کنترل، مذاکره و...</p> <p>- مهارت‌های فردی شامل: کنترل درونی، ریسک‌پذیری، نوآوری، خلاقیت، رهبری آینده‌نگر و توانایی مدیریت مطابق با تغییر شرایط</p>	<p>هیستریج و پیترز (۲۰۰۲)</p>
<p>مقابله با شکست‌ها، مهارت‌های تحلیل انتقادی، مهارت‌های تصمیم‌گیری</p>	<p>شوتیک^۴ (۲۰۰۱)</p>
<p>تفکر سیستمی، برنامه‌ریزی و سازمان‌دهی</p>	<p>استیفنسون^۵ (۱۹۹۷)</p>
<p>آموزش رفتار اخلاقی</p>	<p>تیمونز و استیونسون^۶ (۱۹۸۵)</p>

1. Golf

2. Cope

3. Jalongo

4. Shotick

5. Stephenson

6. Timmons & Stevenson

ج- روش‌های یادگیری کارآفرینی

فرایندهای یاددهی-یادگیری یا تدریس از ابعاد اصلی در اثربخشی برنامه‌های درسی است. چنانچه هدف‌های یک برنامه درسی متناسب بیان شده باشند و محتوا نیز هدف‌ها را کاملاً تحت پوشش قرار دهد اما روش‌های تدریس مناسب محتوا اتخاذ نشود، برنامه درسی مورد نظر اثربخشی لازم را نخواهد داشت (عارفی و همکاران، ۱۳۸۹، ۵۱). در روش‌های یاددهی-یادگیری، به مواردی چون نحوه ارائه دانش، تغییر نگرش و آموزش مهارت‌های مورد نظر از سوی معلم به دانش‌آموز، نحوه و میزان مشارکت یادگیرنده در امر یادگیری، چگونگی ارتباط یادگیرندگان با یکدیگر و با محیط؛ مواد، وسایل و امکانات آموزشی، توجه می‌شود. گیب^۱ (۱۹۸۷) اظهار داشته است فرایند یادگیری در آموزش کارآفرینی از دیگر آموزش‌ها متفاوت است و باید با رویکردی منعطف‌تر، فعالانه‌تر و مبتنی بر تجربه صورت پذیرد (احمدی و همکاران، ۱۳۹۶، ۲۰۴). آموزش کارآفرینی باید به‌عنوان یک فرایند خلاقانه به‌جای مکانیکی در نظر گرفته شود. بنابراین، تدریس چنین فرایندی چالش‌برانگیز و مشکل‌ساز و نیازمند روش‌های جدید و فعال آموزش است (اسمی و همکاران^۲، ۲۰۱۵، ۱۷۳). جمع‌بندی نظرات به‌دست‌آمده از بررسی متون مختلف در زمینه فعالیت‌های یاددهی-یادگیری آموزش کارآفرینی در جدول (۳) ارائه شده است.

جدول (۳) خلاصه نظریه‌های صاحب‌نظران درباره فعالیت‌های یاددهی-یادگیری در مبحث

کارآفرینی

بازی	گارسیا لوپز ^۳ (۲۰۱۷)
روش‌های فعال تدریس به‌خصوص استقرایی و شهودی، سخنرانی، سخنران مهمان، داستان موردی	مرتضی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶)
روش گروهی، کار عملی	کانزینی و همکاران ^۴ (۲۰۱۵)
پروژه، کار گروهی، بحث و گفتگو	وارهات و هریس ^۵ (۲۰۱۴)
داستان، کار عملی	وایدیا (۲۰۱۴)
پروژه گروهی، نوشتن طرح‌های کسب‌وکار، تجربه عملی	اویلولا ^۵ (۲۰۱۳)

1. Gibb

2. Esmi et al

3. Garcia-Lopez

4. Canziani et al

5. Vorholt & Harris

پروژه، دعوت از کارآفرینان	لاگتن (۲۰۱۳)
روش حل مسئله، بحث و گفتگو، ایفای نقش، تشریک مساعی، بهره‌مندی از خبرگان، شرکت در دوره‌های آموزشی، مشاهده و الگوبرداری	محمدی الیاسی و مافی (۱۳۹۲)
مشارکتی بودن فعالیت‌های آموزشی درس کارآفرینی در کلاس، استفاده از حرکات غیرکلامی در آموزش، استفاده از مثال‌های ابتکاری حین آموزش، استفاده از تجارب عملی افراد کارآفرین، رواج جو پرسش‌وپاسخ در آموزش، انجام فعالیت‌های عملی در قالب پروژه درسی	مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)
پروژه گروهی، مطالعه موردی، پروژه‌های فردی، پروژه‌های خلاق، و حل مسئله.	آراستی، کیانی و ایمانی‌پور (۲۰۱۲)
سخنرانی، بحث و گفتگو، کار گروهی، سمینار، ملاقات با کارآفرینان، شبیه‌سازی	اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)
مطالعه موردی، بحث گروهی، ارائه فردی، نوشتن گزارش فردی، پروژه گروهی، سخنرانی، سخنران مهمان، سمینار، یادگیری مبتنی بر وب و فیلم ضبط‌شده	لاناپان و دیواراج ^۱ (۲۰۱۱)
روش‌های پروژه، شیوه‌های تجربی و عملی و حل مسئله	مذبوحی و همکاران (۱۳۹۰)
کار عملی، کارگاه آموزشی، چک‌لیست	بارتولوویچ و ناوسل (۲۰۱۰)
پروژه	هیلبرون ^۲ (۲۰۱۰)
روش‌های شاگردمحور و اقدام‌مدار	یعقوبی نجف‌آبادی (۱۳۸۹)
کار گروهی و مشارکت در یادگیری، تجربه در محیط‌های یادگیری واقعی، تحقیق‌محوری تحت شرایط مبهم، اقدام‌پژوهی، تلفیق اصول دانش علمی و حرفه‌ای، ارتباط با کارآفرینان	کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)
روش‌های کاربردی و عملی، کارگاه آموزشی، روش آموزشی سمینار، روش آموزشی مصاحبه و ملاقات با کارآفرینان، روش آموزشی سخنرانی	یداللهی و میرعرب رضی (۱۳۸۸)
سخنرانی، دعوت از کارآفرینان، مطالعه موردی، بازی کسب‌وکار، روش تیمی، بحث و گفتگو، کارورزی، روش حل مسئله، شبیه‌سازی، ایفای نقش	پاتر ^۴ (۲۰۰۸)
مطالعه موردی، طرح کسب‌وکار، بحث، بازدید از سایت‌ها، پروژه‌های تحقیقاتی و شبیه‌سازی	سالومون (۲۰۰۸)
روش تدریس فعال	کیرو ^۵ (۲۰۰۳)
روش‌های تدریس فعال (بحث و گفتگو، حل مسئله، اکتشافی، بازی، پروژه)	گیپ ^۱ (۱۹۹۳) و (۱۹۸۷)
سخنرانی، بحث‌های کلاسی، تماس به‌صورت مستقیم با کارآفرینان	بلاک و استامف (۱۹۹۲)
روش تدریس موردی و پروژه	مک‌مولان و بوبرگ ^۱ (۱۹۹۱)

1. Oyelola

2. Lonappan & Devaraj

3. Heilbrunn

4. Potter

5. Kyro

6. Gibb

د- روش‌های ارزشیابی

ارزشیابی یکی دیگر از مؤلفه‌های برنامه درسی است که در ارتباط تنگاتنگ با سایر عناصر آن به‌خصوص روش‌های تدریس قرار می‌گیرد و خود نیز یکی از معیارها یا عناصر ارزشیابی معلم و بررسی کیفیت تدریس او به شمار می‌آید. ارزیابی از آموخته‌های فراگیران، میزان دستیابی به هدف‌های برنامه‌های درسی را نشان می‌دهد و بررسی موفقیت فراگیران در کسب دانش و مهارت‌های در نظر گرفته یکی از راه‌های سنجش اثربخشی برنامه درسی است (عارفی و همکاران، ۱۳۸۹، ۵۲). ارزشیابی بخش مهمی از فرایند آموزش و تجربه یادگیری فراگیران است. روش ارزشیابی از آموخته‌ها از یک سو ابزار یا عامل مهمی در تعیین ثمربخشی یا اثر فعالیت‌های انجام گرفته و شناسایی نتایج، جهت بهبود بخشیدن به فرایند یادگیری و از سوی دیگر؛ برای فراگیران، یک تجربه یادگیری محسوب می‌شود (منوری فرد و همکاران، ۱۳۹۱، ۱۰-۸). جمع‌بندی نظرات به‌دست‌آمده از بررسی متون مختلف در زمینه روش‌های ارزشیابی آموزش کارآفرینی در جدول (۴) ارائه شده است.

جدول (۴) خلاصه نظریه‌های صاحب‌نظران درباره روش‌های ارزشیابی آموزش کارآفرینی

مرتضی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶)	آزمون‌های عملکردی، آزمون‌های قلم و کاغذی، شفاهی، مشاهده، چک‌لیست
کمیسیون اروپا (۲۰۱۵)	کار گروهی، خودارزیابی، آزمون مداد کاغذی، ارائه شفاهی
مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)	آزمون نهایی، آزمون مستمر، کار عملی، تهیه طرح کسب‌وکار
اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)	امتحانات نهایی، امتحانات چندگزینه‌ای، ارائه شفاهی، مقاله، ارزشیابی عملی، کار گروهی و پروژه
کوشری و نوروززاده (۱۳۸۸)	ارزشیابی کمی و کیفی، خودارزیابی، ارزیابی تحلیل شکست، ارزیابی تفکر خلاق، ارزشیابی مستمر
سالومون (۲۰۰۸)	تهیه طرح کسب‌وکار، شبیه‌سازی کامپیوتری، پروژه‌های تحقیقاتی، مطالعات امکان‌پذیری، کارآموزی، بازدید از سایت، نمره‌های امتحانی و تمرین کلاسی
جلانگو (۲۰۰۳)	پرسیدن پرسش‌های بازپاسخ

برنامه درسی فارسی

هدف کلی برنامه درسی درسی فارسی دوره ابتدایی، آن است که دانش‌آموزان با ساختار زبان فارسی معیار، زبان گفتار و نوشتار، جلوه‌های هنری زبان و مسائل کلی جامعه در قالب مهارت‌های زندگی آشنا شوند و به تقویت حافظه و راهکارهای پرورش خلاقیت بپردازند. ایجاد نگرش مثبت در دانش‌آموزان به مبانی اقتصادی، فرهنگی و ملی کشور با بیان احساسات، عواطف و افکار در قالب گفتار و نوشتار از دیگر هدف‌های این عرصه است که تلطیف احساسات و عواطف و گسترش فرهنگ مطالعه را نیز دربردارد. تقویت چهار مهارت زبان‌آموزی (گوش دادن، سخن گفتن، خواندن و نوشتن)، نیز از دیگر هدف‌های کلی درسی فارسی محسوب می‌شود (سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی، ۱۳۹۵، ۵). زبان بهترین وسیله ارتقاء رشد همه‌جانبه کودک و آماده کردن آنها برای زندگی و مشارکت هوشمندانه با اجتماع و دیگران است و عامل مهمی در توسعه شخصیت کودک نیز محسوب می‌شود (تقی‌پور ظهیر، ۱۳۹۴، ۸۹ و ۹۸).

کتاب درسی فارسی، درعین حال که عمده‌ترین منبع یادگیری فراگیران در زمینه خواندن و پرورش مهارت‌های درک مطلب است (دیبایی و همکاران، ۱۳۸۹، ۳۰)؛ ایفاگر نقش‌ها و فعالیت‌های گوناگون برای تحقق هدف‌ها و مهارت‌های زندگی است تا دانش‌آموز را برای زیستن متعالی آماده کند؛ از همین رو، می‌تواند در جهت تقویت نگرش کارآفرینانه دانش‌آموزان دوره ابتدایی نیز نقش مؤثری ایفا کند (جعفری‌مقدم و فخرزاده، ۱۳۹۰، ۴۸).

اعتبارسنجی برنامه درسی

منظور از اعتبارسنجی برنامه درسی، استفاده از نظر و دیدگاه متخصصان برنامه درسی و موضوع درسی است. در این مورد، ارزش و اثربخشی برنامه درسی از زوایای مختلف برنامه، هدف، محتوا، الگو، فعالیت‌های یادگیری و روش‌های ارزشیابی سنجیده می‌شود (سیف، ۱۳۸۳، ۷۹). ارزشیابی برنامه درسی، فرایندی است که در مورد داوری در زمینه تناسب تصمیمات برنامه درسی به کار می‌رود (ملکی و محمدی مهر، ۱۳۸۸، ۳۵). به عبارتی، ارزشیابی برنامه درسی به مجموعه پیچیده از تعامل‌های بین یک برنامه درسی یا برنامه آموزشی با محیط اجرای آن گفته می‌شود (مهرمحمدی، ۱۳۹۳، ۱۲۳). از نظر برنامه‌ریزان درسی تعیین ارزش خود برنامه درسی، از نقش‌های

مهم ارزشیابی است. برنامه‌ریزان نیاز به این دارند که بدانند آیا برنامه درسی، مقاصدی را که به خاطر آنها طراحی شده برآورده می‌سازد؟ آیا محتوا، از دانش و ساختار دانش مورد نظر فراگیران به‌خوبی تشکیل شده است (ملکی و محمدی مهر، ۱۳۸۸، ۳۱)؟

فرضیه‌های پژوهش

- ۱- بین نظر متخصصان برنامه درسی، استادان کارآفرینی و معلمان مربوطه در رابطه با اعتبار اهداف برنامه درسی پیشنهادی اتفاق نظر وجود دارد.
- ۲- بین نظر متخصصان برنامه درسی، استادان کارآفرینی و معلمان مربوطه در رابطه با اعتبار محتوای برنامه درسی پیشنهادی اتفاق نظر وجود دارد.
- ۳- بین نظر متخصصان برنامه درسی، استادان کارآفرینی و معلمان مربوطه در رابطه با اعتبار فعالیت‌های یادگیری برنامه درسی پیشنهادی اتفاق نظر وجود دارد.
- ۴- بین نظر متخصصان برنامه درسی، استادان کارآفرینی و معلمان مربوطه در رابطه با اعتبار روش‌های ارزشیابی برنامه درسی پیشنهادی اتفاق نظر وجود دارد.
- ۵- از نظر متخصصان برنامه درسی، استادان کارآفرینی و معلمان مربوطه، الگوی مفهومی برنامه درسی با رویکرد کارآفرینانه در درس فارسی دوره دوم ابتدایی دارای اعتبار است.

روش‌شناسی پژوهش

این پژوهش از بعد هدف، کاربردی و از نوع مطالعات ارزشیابی است که در انجام آن از روش پژوهش زمینه‌ای استفاده شده است. با توجه به موقعیتی و واقعی بودن زمینه مورد ارزشیابی، می‌توان اظهار داشت که بهترین روش پژوهش در جریان ارزشیابی یک واحد یا برنامه، روش زمینه‌ای است (نادری و سیف نراقی، ۱۳۹۵، ۱۸۱). به‌منظور گردآوری اطلاعات برای طراحی الگوی حاضر، کلیدواژه‌های برنامه درسی، کارآفرینی ابتدایی و درس فارسی، انتخاب و تلاش شد با جستجو در وبسایت‌های Magiran, Elsevier, Noormags, SID, Scholar Google, Irandoc و Eric، مقاله‌های منتشرشده بین سال‌های ۱۹۹۰ تا ۲۰۱۷ جستجو شود. در این رابطه تعداد ۱۵۰ مقاله، کتاب و پایان‌نامه، شناسایی و پس از مطالعه پژوهش‌ها در نهایت ۴۰ منبع مرتبط از این

¹. Field study

بررسی انتخاب شد. روش طراحی الگوی پیشنهادی، تحلیل و استنتاج نظری و مشورت با چند تن از متخصصان برنامه درسی و کارآفرینی بوده است. برای تعیین اعتبار الگوی پیشنهادی، به شیوه میدانی، پرسشنامه‌ای شامل ۷۵ گویه، طراحی و پس از تعیین روایی و پایایی آن به گروه‌های مربوط ارائه شد. لازم به ذکر است روایی پرسشنامه را استادان راهنما و مشاور و چند تن از استادان برنامه‌ریزی درسی و کارآفرینی دانشگاه یزد تأیید کردند و پایایی پرسشنامه نیز با اجرا روی ۳۰ نفر از معلمان و با استفاده از فرمول آلفای کرانباخ $0/961$ به دست آمد. جامعه آماری این پژوهش، متخصصان برنامه‌ریزی درسی ۳۱ نفر، متخصصان کارآفرینی ۱۸ نفر و معلمان ۱۱۶۹ نفر (۵۵۷ نفر ناحیه ۱ و ۶۱۲ نفر ناحیه ۲) مشغول به تدریس در سال تحصیلی ۹۷-۱۳۹۶ بود. برای انتخاب حجم نمونه، معلمان بر اساس فرمول تعیین حجم نمونه کوکران ۲۸۹ نفر به شیوه تصادفی طبقه‌ای (ناحیه ۱: ۱۳۹ نفر و ناحیه ۲: ۱۵۰ نفر) و تمام جامعه متخصصان برنامه درسی و کارآفرینی به دلیل محدود بودن حجم جامعه، به عنوان نمونه انتخاب شدند. برای تجزیه و تحلیل داده‌ها، با عنایت به ابزار مورد استفاده در پژوهش و با بهره‌گیری از حجم نمونه و همچنین هدف‌های پژوهش، در سطح آمار توصیفی از جدول‌های فراوانی و درصد آنها استفاده شده و در سطح آمار استنباطی از آزمون χ^2 دو استفاده شده است. در این پژوهش، محقق میزان ریسک خطا (α) برابر $0/05$ را می‌پذیرد.

یافته‌های پژوهش

الف- الگوی مفهومی برنامه درسی مبتنی بر مؤلفه‌های کارآفرینی در درس

فارسی:

نخست با استفاده از نتایج به دست آمده از پژوهش‌های مربوط به تحلیل محتوای کتاب‌های فارسی دوره دوم با رویکرد کارآفرینانه و همچنین مطالعه هدف‌های برنامه درسی فارسی دوره دوم ابتدایی و بررسی مقاله‌ها و کتاب‌های مرتبط با مبحث کارآفرینی، تلاش شد موضوعات مناسب برای برنامه درسی کارآفرینی بر اساس هدف‌های درس فارسی برای کودکان ابتدایی، استخراج و پس از اخذ نظر از متخصصان مربوطه، به تهیه یک الگوی مفهومی مناسب برای برنامه درسی درس فارسی دوره ابتدایی بر اساس مؤلفه‌های دانش، نگرش و مهارت کارآفرینی اقدام شد.

بنابراین با توجه به عناصر چهارگانه برنامه درسی؛ هدف، محتوا، فعالیت‌های یادگیری و روش‌های ارزشیابی و پس از مطالعه مبانی نظری و تحلیل آنها و با توجه به کارکردهای درس فارسی، چهارچوب نظری به‌دست‌آمده برای طراحی برنامه درسی مبتنی بر مؤلفه‌های کارآفرینی در درس فارسی دوره دوم ابتدایی، در جدول (۵) ارائه شده است. پس از آن، الگوی استخراج‌شده با توجه به مؤلفه‌های دانش، نگرش و مهارت کارآفرینی، در شکل (۱) نشان داده شده است.

جدول (۵) موضوعات برنامه درسی کارآفرینی ویژه کودکان ابتدایی

عناصر برنامه درسی	موضوعات برنامه درسی کارآفرینی	مستخرج از دیدگاه‌های اندیشمندان
	کسب دانش پایه و درک مفاهیم مربوط به کارآفرینی	مرتضی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، سید (۲۰۱۴)، مقیمی و احمدپور داریانی (۱۳۸۷)، بلاک و استامف (۱۹۹۲)
	شناسایی و تحریک استعدادها و مهارت‌های کارآفرینانه	سیاجان و سیماتپوانگ (۲۰۱۱)، استیری (۱۳۸۹)، مقیمی و احمدپور داریانی (۱۳۸۷)، ماسالوبیا (۲۰۰۸)، گلف (۲۰۰۴)، گاروان و اوسینید (۱۹۹۴)
	تقویت روحیه کارآفرینی	مرتضی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، ماسالوبیا (۲۰۰۸)، کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)
رشد اخلاقی و نوآوری	کمیسیون اروپا (۲۰۱۵)، رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، کوهی و همکاران (۱۳۹۳)، رحیمی و آقا بابایی (۱۳۹۲)، مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)، سیاجان و سیماتپوانگ (۲۰۱۱)، جعفری مقدم و فخرزاده (۱۳۹۰)، هوارد (۲۰۰۴)، هیستریچ و پیترز (۲۰۰۲)، اریکلا (۲۰۰۰)	
	پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه	وایدیا (۲۰۱۴)، کوهی و همکاران (۱۳۹۳)، مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)، رحیمی و آقا بابایی (۱۳۹۲)، سیاجان و سیماتپوانگ (۲۰۱۱)، اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)، جعفری مقدم و فخرزاده (۱۳۹۰)، مقیمی و احمدپور داریانی (۱۳۸۷)، هوارد (۲۰۰۴)، کنت (۱۹۹۰)
ایجاد شایستگی‌های لازم در زمینه دانش، نگرش و مهارت	شناخت فرصت	کمیسیون اروپا (۲۰۱۵)، رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، کوهی و همکاران (۱۳۹۳)، سیاجان و سیماتپوانگ (۲۰۱۱)، جعفری مقدم و فخرزاده (۱۳۹۰)، کنت (۱۹۹۰)
	پرورش مهارت‌های عالی ذهن	کمیسیون اروپا (۲۰۱۵)، کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)
	آشنایی با دانش کارآفرینی	رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)

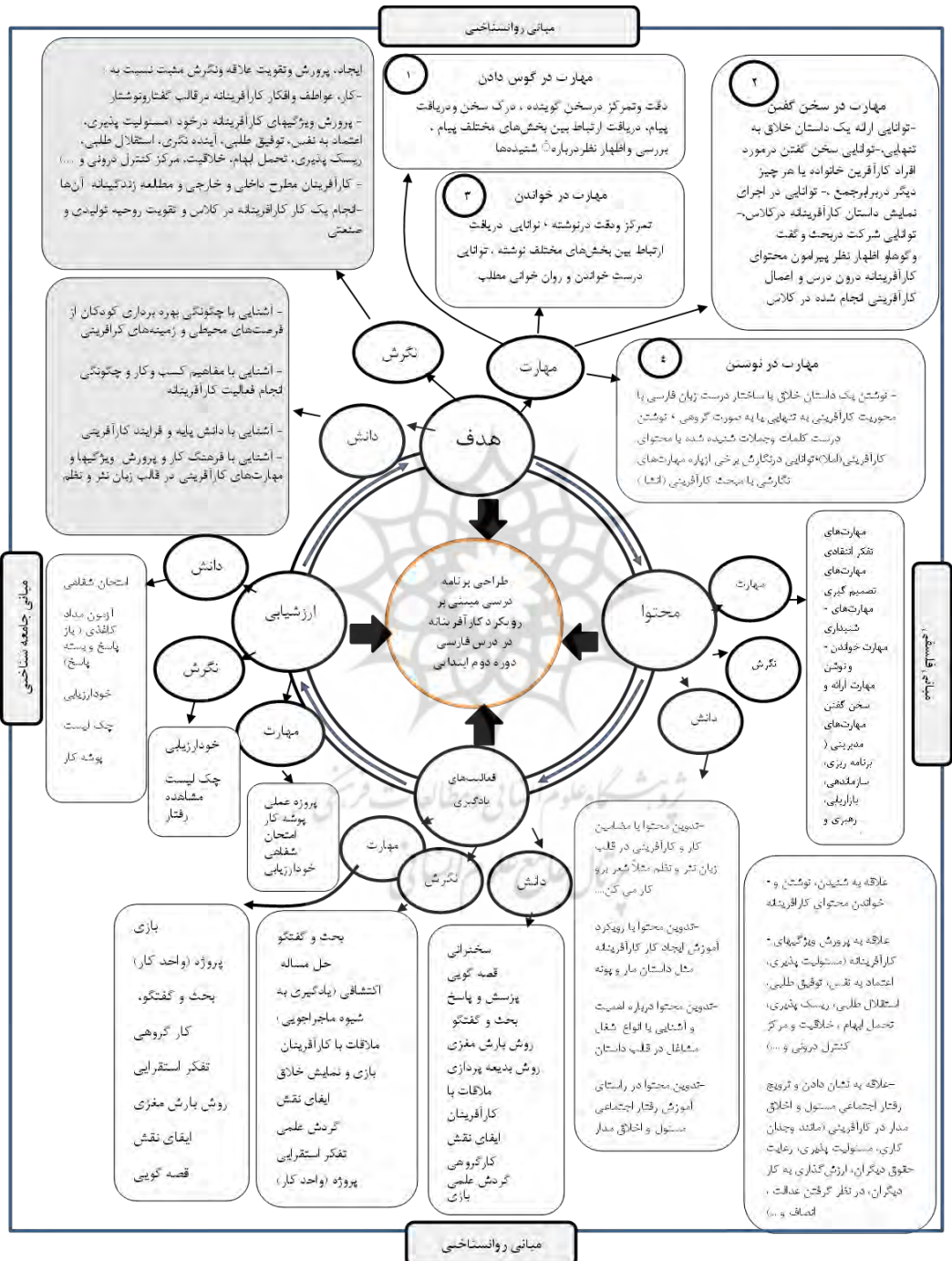

عناصر برنامه درسی	موضوعات برنامه درسی کارآفرینی	مستخرج از دیدگاه‌های اندیشمندان	
فعالیت‌های یادگیری	آموزش رفتار اخلاقی	وایدیا (۲۰۱۴)، سید (۲۰۱۴)، تیمونز و استونسون (۱۹۸۵)	
	مهارت خود مدیریتی	استیری (۱۳۸۹)، مقیمی و احمدپور داریانی (۱۳۸۷)، ماسالویبا (۲۰۰۸)، گلف (۲۰۰۴)، هیستریچ و پیترز (۲۰۰۲)، شوتیک (۲۰۰۱)، گاراوان و اوسینید (۱۹۹۴)	
	مهارت‌های شنیداری	استیری (۱۳۸۹)، مقیمی و احمدپور داریانی (۱۳۸۷)، ماسالویبا (۲۰۰۸)، گلف (۲۰۰۴)، هیستریچ و پیترز (۲۰۰۲)، گاراوان و اوسینید (۱۹۹۴)	
	تشویق به تلاش و کوشش	رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، گلف (۲۰۰۴)	
	مقابله با شکست‌ها	رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، گلف (۲۰۰۴)، شوتیک (۲۰۰۱)	
	مهارت‌های تفکر انتقادی	ماسالویبا (۲۰۱۰)، استیری (۱۳۸۹)، مقیمی و احمدپور داریانی (۱۳۸۷)، شوتیک (۲۰۰۱)، گاراوان و اوسینید (۱۹۹۴)	
	مهارت تصمیم‌گیری	سیاجان و سیماتپوانگ (۲۰۱۱)، ماسالویبا (۲۰۱۰)، استیری (۱۳۸۹)، مقیمی و احمدپور داریانی (۱۳۸۷)، شوتیک (۲۰۰۱)، استیفنسو (۱۹۹۷)، گاراوان و اوسینید (۱۹۹۴)	
	صبر و بردباری و تحمل ابهام	کمیسون اروپا (۲۰۱۵)، جلانگو (۲۰۰۳)	
	مهارت ارائه	سیاجان و سیماتپوانگ (۲۰۱۱)، هیستریچ و پیترز (۲۰۰۲)	
	فعالیت‌های یادگیری	بحث و گفتگو	وارهات و هریس (۲۰۱۴)، اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)، محمدی الیاسی و مافی (۱۳۹۲)، مذبوحی و همکاران (۱۳۹۰)، سالومون (۲۰۰۸)، کیرو (۲۰۰۳)، پاتر (۲۰۰۳)، گیپ (۱۹۹۳ و ۱۹۸۷)، بلاک و استامف (۱۹۹۲)
حل مسئله		رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، آراستی و همکاران (۲۰۱۲)، محمدی الیاسی و مافی (۱۳۹۲)، مذبوحی و همکاران (۱۳۹۰)، پاتر (۲۰۰۸)، کیرو (۲۰۰۳)، گیپ (۱۹۹۳ و ۱۹۸۷)	
ملاقات با کارآفرینان		رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، محمدی الیاسی و مافی (۱۳۹۲)، مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)، اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)، کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)، یداللهی و میرعرب رضی (۱۳۸۸)، پاتر (۲۰۰۸)، بلاک و استامف (۱۹۹۰)	
پرسش و پاسخ		مرادی برونجانی و جعفری (۱۳۹۲)، کیرو (۲۰۰۳)	
پروژه (فردی-گروهی)			کانزینانی (۲۰۱۵)، رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، وارهات و هریس (۲۰۱۴)، محمدی الیاسی و مافی (۱۳۹۲)، مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)، آراستی و همکاران (۲۰۱۲)، اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)، مذبوحی و همکاران (۱۳۹۰)، کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)، پاتر (۲۰۰۸)، اوپلولا (۲۰۰۸)، کیرو (۲۰۰۳)، مک‌مولان و بویرگ (۱۹۹۱)، گیپ (۱۹۹۳ و ۱۹۸۷)

عناصر برنامه درسی	موضوعات برنامه درسی کارآفرینی	مستخرج از دیدگاه‌های اندیشمندان
روش‌های ارزشیابی	سخنرانی	مرتضی نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)، یداللهی و میرعرب رضی (۱۳۸۸)، پاتر (۲۰۰۸)، بلاک و استامف (۱۹۹۰)
	بازی	لوپز (۲۰۱۷)، پاتر (۲۰۰۸)، کیرو (۲۰۰۳)، گیپ (۱۹۹۳ و ۱۹۸۷)
	اکتشافی	مرتضی نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، کیرو (۲۰۰۳)، گیپ (۱۹۹۳ و ۱۹۸۷)
	روش ایفای نقش	محمدی الیاسی و مافی (۱۳۹۲)، پاتر (۲۰۰۸)، کیرو (۲۰۰۳)
	پروژه عملی	مرتضی نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، کاتزبانی (۲۰۱۵)، رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)، اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)، سالومون (۲۰۰۸)
	امتحان شفاهی	مرتضی نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، کمیسیون اروپا (۲۰۱۵)، اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)
	آزمون مداد کاغذی	مرتضی نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، کمیسیون اروپا (۲۰۱۵)، مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)، اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)، جلانگو (۲۰۰۳)
	چکلیست	مرتضی نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)، بارتولویچ و ناووسل (۲۰۱۰)، سالومون (۲۰۰۸)
	آزمون مستمر	مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)، کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)
	خودارزیابی	مرتضی نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، کمیسیون اروپا (۲۰۱۵)، کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)

در شکل (۱) طراحی الگوی برنامه درسی پیشنهادی بر اساس مطالعه پیشینه‌های پژوهش نشان داده شده است:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل (۱) الگوی پیشنهادی برنامه درسی مبتنی بر رویکرد کارآفرینانه در درس فارسی دوره دوم ابتدایی

همان‌طور که در شکل (۱) دیده می‌شود با در نظر گرفتن مبانی روان‌شناختی، جامعه‌شناختی، زبان‌شناختی و فلسفی و با توجه به مؤلفه‌های دانش، نگرش و مهارت کارآفرینی؛ و ترکیب نظرات صاحب‌نظران (مندرج در جدول ۵) و با الهام از الگوی زایس (۱۹۷۶) به طراحی برنامه درسی کارآفرینی در درس فارسی دوره ابتدایی اقدام شده است. در طراحی این الگو، تلاش شده است موضوعات برنامه درسی پیشنهادی به‌گونه‌ای مورد نظر قرار گیرد که ضمن توجه به ماهیت درس فارسی و کارکردهای آن، به توسعه دانش، نگرش و مهارت کارآفرینی به دانش‌آموزان کمک کند.

ب- اعتبارسنجی الگوی طراحی شده:

در این قسمت، ابتدا در جدول (۶) میزان توافق گروه‌های ذی‌ربط در رابطه با فرض‌های تحقیق با استفاده از آزمون خی‌دو نشان داده شده و در جدول (۷) میزان اعتبار برنامه درسی پیشنهادی بیان شده است.

جدول (۶) جدول معنی‌داری و فراوانی پاسخ‌ها به تفکیک گروه‌ها در مورد فرض‌های پژوهش

سطح معنی‌داری sig	درجه آزادی	آماره خی‌دو	خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم		شاخص گروه	عناصر
			درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
۰/۰۰۰۱	۱۲	۷۳/۴۶	۲۶	۷۵	۵۳	۱۵۴	۲۱	۶۰	۰	۰	۰	۰	معلمان	هدف
			۲۳	۷	۶۳	۲۱	۱۰	۳	۰	۰	۰	۰	متخصصان برنامه‌ریزی درسی	
			۲۸	۵	۶۱	۱۱	۱۱	۲	۰	۰	۰	۰	کارآفرینان	
۰/۰۰۰۱	۲	۷۳/۵۲	۳۴	۹۸	۵۱	۱۴۶	۱۶	۴۵	۰	۰	۰	۰	معلمان	مبانی
			۲۹	۹	۶۸	۲۱	۳	۱	۰	۰	۰	۰	متخصصان برنامه‌ریزی درسی	
			۳۳	۶	۵۶	۱۰	۱۱	۲	۰	۰	۰	۰	کارآفرینان	

۱. به منظور تأمین شرایط بهره‌گیری از آزمون خی‌دو، ستون‌های خیلی کم و کم با متوسط ادغام شده است لذا درجه آزادی در شرایط ادغام شده برابر ۲ است.

سطح معنی داری sig	درجه آزادی	آماره خنی دو	خیلی زیاد		زیاد		متوسط		کم		خیلی کم		شاخص گروه	عناصر
			درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی	درصد	فراوانی		
			۰/۰۰۰۱	۲	۱۹۳/۱۶۰	۰	۰	۶۳	۱۸۱	۳۶	۱۰۴	۱	۴	۰
			۰	۰	۶۴	۲۰	۳۶	۱۱	۰	۰	۰	۰	متخصصان برنامه‌ریزی درسی	
			۰	۰	۶۱	۱۱	۳۹	۷	۰	۰	۰	۰	کارآفرینان	
۰/۰۰۰۱	۱۳	۲۳۰/۴۰۲	۱۹	۵۶	۶۵	۱۶۳	۲۴	۶۸	۱	۲	۰	۰	معلمان	روش‌های ارزشیابی
			۱۶	۵	۶۸	۲۱	۱۶	۵	۰	۰	۰	۰	متخصصان برنامه‌ریزی درسی	
			۲۲	۴	۶۱	۱۱	۱۷	۳	۰	۰	۰	۰	کارآفرینان	

با توجه به مقدار خنی دو محاسبه شده که در سطح خطاپذیری ۵ درصد و درجه آزادی اشاره شده از مقدار خنی دو جدول^۲ بزرگ‌تر است؛ لذا فرض صفر مبنی بر یکسان نبودن نظر معلمان و متخصصان مربوط، رد و فرض پژوهش پذیرفته می‌شود. به سخن دیگر، با توجه به محتوای جدول (۶) دیده می‌شود که بین نظر متخصصان

۱. به منظور تأمین شرایط بهره‌گیری از آزمون خنی دو، ستون‌های خیلی کم و کم ادغام شده است لذا درجه آزادی در شرایط ادغام شده برابر ۳ است.

۲. مقدار خنی دو جدول در سطح خطاپذیری ۰/۰۵؛ با درجه آزادی ۲ برابر است با ۵/۹۹ و با درجه آزادی ۳ برابر است با ۷/۸۱

برنامه درسی، کارآفرینی و معلمان مربوطه در مورد اعتبار عناصر برنامه درسی پیشنهادی به میزان زیادی اتفاق نظر وجود دارد.

برای تعیین اعتبار برنامه درسی مبتنی بر مؤلفه‌های کارآفرینی، ابتدا میانگین پاسخ‌ها در هر کدام از مؤلفه‌های کارآفرینی در بخش‌های هدف، محتوا، فعالیت‌های یادگیری و ارزشیابی، محاسبه شده است. سپس دامنه مناسب برای هر طبقه، مشخص و در نهایت، اعتبار هر یک از گروه‌ها بر اساس دامنه‌های مشخص شده تعیین می‌شود. بر این اساس، دامنه‌های مشخص شده عبارت‌اند از: کمتر از $1/49$ اعتبار خیلی کم؛ از $1/5$ تا $2/49$ اعتبار کم؛ از $3/49$ تا $4/49$ اعتبار مناسب؛ $5/3$ تا $6/49$ اعتبار زیاد و $7/5$ به بالا بسیار معتبر.

جدول (۷) میانگین پاسخ‌های معلمان و متخصصان در هر یک از مؤلفه‌های کارآفرینی و عناصر برنامه درسی

میزان اعتبار	مهارت	نگرش	دانش	مؤلفه‌های کارآفرینی عناصر برنامه درسی
اعتبار زیاد	4/1556	4/186	3/937	هدف
اعتبار زیاد	4/233	4/176	4/183	محتوا
اعتبار زیاد	4/145	4/260	4/230	فعالیت‌های یادگیری
اعتبار زیاد	4/100	4/145	3/837	روش ارزشیابی
اعتبار زیاد	4/118	4/174	4/000	کل

بر اساس نتایج در جدول (۷) هدف‌های ذکر شده در برنامه درسی پیشنهادی از نظر معلمان و متخصصان برنامه‌ریزی درسی و کارآفرینی در هر یک از مؤلفه‌های دانش، نگرش و مهارت اعتبار زیاد را نشان می‌دهد. در زمینه محتوای مشخص شده در برنامه درسی پیشنهادی نیز معلمان و متخصصان برنامه درسی و کارآفرینی در هر یک از مؤلفه‌های دانش، نگرش و مهارت؛ محتوای در نظر گرفته شده را دارای اعتبار زیاد دانسته‌اند. در بخش فعالیت‌های پیشنهادی نیز از نظر معلمان و متخصصان برنامه‌ریزی درسی و کارآفرینی؛ هر یک از مؤلفه‌های دانش، نگرش و مهارت دارای اعتبار زیاد است. در قسمت روش‌های ارزشیابی نیز نظر معلمان و متخصصان مربوطه در هر یک از مؤلفه‌های دانش، نگرش و مهارت، اعتبار زیاد را نشان می‌دهد. به‌طورکلی، بر

اساس جدول (۷) می‌توان گفت از نظر معلمان و متخصصان مربوطه الگوی برنامه درسی کارآفرین‌محور در درس فارسی دوره دوم ابتدایی از ابعاد دانش، نگرش و مهارت معتبر هستند.

بحث و نتیجه‌گیری

در این پژوهش، هدف از طراحی برنامه درسی مبتنی بر رویکرد کارآفرینانه، ارتقای مهارت‌های دانش‌آموزان در راستای رشد و توسعه جامعه و بهبود کیفیت زندگی خود آنان است. به همین دلیل تلاش شد با بررسی و مطالعه مبانی نظری مربوط به مؤلفه‌های کارآفرینی در دوره ابتدایی و تحلیل آنها و با توجه به هدف‌ها و کارکردهای درس فارسی و با تأکید بر سه مؤلفه دانش، نگرش و مهارت کارآفرینی، الگوی مورد نظر، طراحی شود و اعتبار آن از منظر معلمان و متخصصان برنامه درسی و کارآفرینی مورد بررسی قرار گیرد. نتایج به‌دست‌آمده از آزمون‌های دو، مؤید آن است که بین نظر متخصصان برنامه درسی، کارآفرینی و معلمان مربوطه در مورد مناسب بودن عناصر برنامه درسی پیشنهادی به میزان زیادی اتفاق نظر وجود دارد. همچنین بر اساس نتایج در جدول (۷) الگوی برنامه درسی پیشنهادی، از نظر معلمان و متخصصان مربوطه، در ابعاد دانش، نگرش و مهارت دارای اعتبار است.

علی‌رغم اینکه پژوهشی دقیقاً مشابه با عنوان پژوهش حاضر اجرا نشده است ولی موضوعات مطرح‌شده در الگوی پیشنهادی با نتایج پژوهش‌های عبدحمید (۲۰۱۳)، کمیسیون اروپا (۲۰۱۵)، اتحادیه اروپا (۲۰۱۱)، هیلبرون (۲۰۱۰)، مرتضی‌نژاد و همکاران (۱۳۹۶)، سبزه (۱۳۹۳)، ماسالویا (۲۰۱۰)، کوثری و نوروززاده (۱۳۸۸)، رحیمی و همکاران (۲۰۱۵)، اودو و آمدی (۲۰۱۳)، استیری (۱۳۸۹)، مذبوحی و همکاران (۱۳۹۰)، صباغیان و همکاران (۱۳۸۳)، مرادی پردنجانی و جعفری (۱۳۹۲)، کوهی و همکاران (۱۳۹۳)، جعفری‌مقدم و فنخارزاده (۱۳۹۰) مقیمی و احمدپور داریانی (۱۳۸۷)، الهام (۱۳۸۲)، رحیمی و آقابابایی (۱۳۹۲)، هوارد (۲۰۰۴)، کنت (۱۹۹۰)، گلف (۲۰۰۴)، شوتیک (۲۰۰۱)، استیفنسون (۲۰۰۷) و بلاک و استامف (۱۹۹۲) همخوانی دارد.

با توجه به اینکه آموزش و پرورش در تربیت مردان و زنان کارآفرین جایگاه مهمی دارد؛ بنابراین ورود مقوله کارآفرینی به نظام آموزش و پرورش و به‌طور خاص برنامه‌های درسی، باعث می‌شود دانش‌آموزان طرز فکر کارآفرینانه پیدا کنند و دانش و

مهارت‌های لازم برای توسعه فرهنگ کارآفرینی را در جامعه خود گسترش دهند. با توجه به تعبیر کنت (۱۹۹۰) که بسترسازی و گسترش فرهنگ کارآفرینی در جامعه باید از سنین خردسالی و با ترتیب دادن فعالیت‌های خلاقانه و مستقل، آغاز شود و کارآفرینی به‌عنوان یک نگرش و سبک زندگی، مبنای برنامه‌های مختلف، معرفی شود؛ بنابراین، هدف‌ها، محتوا، فعالیت‌های یادگیری و شیوه‌های ارزشیابی ذکر شده در الگوی مذکور، به‌گونه‌ای تهیه و تنظیم شده است که امکان گسترش توانمندی‌های کودکان را در سه حیطه دانش، نگرش و مهارت مدنظر قرار داده و سبک و اسلوب کارآفرینانه را در فرد پرورش دهد و بتواند تا حدودی آنچه را که لازمه زندگی کنونی و بزرگسالی آنان است، فراهم کند. در بحث کارآفرینی دوران کودکی؛ هدف، آموزش کودکان و درگیر کردن کودک با مباحث کارآفرینی است. از آنجایی که شخصیت افراد در دوران کودکی شکل می‌گیرد؛ کتاب‌های درسی می‌توانند در این زمینه نقش مؤثری ایفا کنند. بر این اساس، با توجه به اهمیت درس فارسی در رشد همه‌جانبه کودک و آماده کردن آنها برای زندگی و همچنین تأثیری که این درس می‌تواند در تغییر نگرش دانش‌آموزان و علاقه‌مند کردن آنها به فعالیت‌های کارآفرینانه داشته باشد؛ و با توجه به ساختار خاص کتاب درسی فارسی و محتوای نظم‌گونه، داستان‌گونه و بیان زندگینامه؛ اگر این درس با رویکرد کارآفرینانه تدوین شود، می‌تواند در افزایش دانش، نگرش و مهارت کارآفرینی کودکان نقش بارزی ایفا کند. از این‌رو، تدوین محتوای کارآفرینانه و استفاده از روش‌های فعالیت‌مدار و شاگردمدار نه تنها باعث افزایش آگاهی، خلاقیت، تقویت روحیه پرسشگری، پژوهشگری و پرورش مهارت‌ها و ویژگی‌های کارآفرینی در کودکان می‌شود بلکه انگیزه آنها را برای آموختن بیشتر و فعالیت‌های بیشتر در عرصه کارآفرینی مهیا می‌سازد. آنچه مشخص است هر اندازه تلاش کنیم فرصت دست‌ورزی، عمل و فعالیت را در دانش‌آموزان به وجود آوریم قطعاً در آینده شاهد جوانانی خواهیم بود که به‌جای فرار از مشکلات پیش‌رو؛ آنها را به‌عنوان فرصت تلقی کرده و زمینه رشد و بهسازی زندگی خود و جامعه را فراهم می‌سازند.

برای ارتقای دانش، نگرش و مهارت کارآفرینی و افزایش فرهنگ کارآفرینی در دانش‌آموزان ابتدایی و با توجه به نتایج به‌دست‌آمده در جدول (۷) در خصوص اعتبار برنامه درسی طراحی شده، پیشنهادهای زیر به متخصصان و متصدیان تعلیم و تربیت ارائه می‌شود:

- ۱- پیشنهاد می‌شود تا در تدوین هدف‌های برنامه درسی درس فارسی، هدف‌هایی چون کسب دانش پایه و درک مفاهیم مربوط به کارآفرینی، شناسایی و تحریک استعدادها و مهارت‌های کارآفرینانه، تقویت روحیه کارآفرینی، رشد خلاقیت و نوآوری، پرورش ویژگی‌های کارآفرینانه و شناخت فرصت مدنظر قرار گیرد.
- ۲- پیشنهاد می‌شود تا در تدوین محتوای برنامه درسی درس فارسی، ضمن توجه به مفهوم اخلاق کارآفرینانه در تدوین محتوا و ایجاد شایستگی‌های لازم در زمینه دانش و نگرش کارآفرینی، مهارت‌هایی چون: مهارت تفکر انتقادی، مهارت تصمیم‌گیری، مهارت شنیداری، مهارت خواندن و نوشتن، مهارت ارائه و سخن گفتن، مهارت‌های مدیریتی (برنامه‌ریزی، سازمان‌دهی، بازاریابی، رهبری و ارزشیابی) و مهارت کارگروهی در نظر گرفته شود.
- ۳- پیشنهاد می‌شود تا در فعالیت‌های یادگیری برنامه درسی درس فارسی، روش‌هایی چون: سخنرانی، قصه‌گویی، پرسش و پاسخ، بحث و گفتگو، روش بارش مغزی، روش بدیعه‌پردازی، ملاقات با کارآفرینان، ایفای نقش، کارگروهی، گردش علمی و بازی مورد توجه قرار گیرد.
- ۴- پیشنهاد می‌شود تا به‌منظور ارزشیابی در درس فارسی، از روش‌هایی چون امتحان شفاهی، آزمون مداد کاغذی (بازپاسخ و بسته‌پاسخ)، خودارزیابی، چک‌لیست، پروژه عملی و پوشه کار استفاده شود.

منابع

- احمدی، آیدا؛ محمدکاظمی، رضا و محمدی الیاسی، قنبر (۱۳۹۶). شناسایی شیوه‌های آموزش کارآفرینی در حیطه یادگیری عاطفی با رویکرد «آموزش از طریق تفریحات سالم». فصلنامه توسعه کارآفرینی، ۱۰ (۲)، ۲۰۱ - ۲۲۰.
- استیری، عالیبه (۱۳۸۹). ضرورت بسترسازی آموزش کارآفرینی در دوره ابتدایی و تبیین عناصر برنامه درسی برای آن. پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه الزهراء، دانشکده مدیریت.
- تقی‌پور ظهیر، علی (۱۳۹۴). برنامه‌ریزی درسی برای مدارس ابتدایی در هزاره سوم. تهران: نشر آگه.
- جعفری‌مقدم، سعید و فخارزاده، آرزو (۱۳۹۰). توسعه نگرش کارآفرینانه در کتاب‌های درسی - مطالعه موردی: کتاب‌های فارسی دوره دبستان. فصلنامه توسعه کارآفرینی، ۱۱، ۴۷ - ۶۶.
- دیبايي، محسن؛ جعفری ثانی، حسین و رشیدی، ذوالفقار (۱۳۸۹). میزان درگیری برنامه درسی فارسی دوره ابتدایی (پایه سوم و چهارم) با مهارت‌های سواد خواندن بر اساس مطالعه بین‌المللی پرلز. فصلنامه نوآوری‌های آموزشی، ۹ (۳۶)، ۲۹ - ۴۹.
- رحیمی، حمید و آقابابایی، راضیه (۱۳۹۲). تحلیل رابطه بین مؤلفه‌های کارآفرینی و ابعاد سازمان یادگیرنده در دانشگاه کاشان. نامه آموزش عالی، ۶ (۲۴)، ۵۳ - ۷۰.
- رحیمی، حمید و شریف، مصطفی (۱۳۹۳). مطالعه تطبیقی آموزش کارآفرینی در کشورهای منتخب شمال و جنوب. نامه آموزش عالی، ۷ (۲۵)، ۱۰۱ - ۱۲۸.
- سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی (۱۳۹۵). راهنمای معلم فارسی ششم. تهران: وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- سبزه، ناهید (۱۳۹۳). طراحی الگوی برنامه درسی کارآفرینی در دوره پیش از دبستان. رساله دکتری، دانشکده روان‌شناسی و علوم تربیتی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد علوم و تحقیقات تهران.
- سیف، علی‌اکبر (۱۳۸۳). روش‌های اندازه‌گیری و ارزشیابی آموزشی. تهران: نشر دوران.
- عارفی، محبوبه؛ فتحی واجارگاه، کورش و نساج، سعیده (۱۳۸۹). بررسی اثربخشی برنامه درسی کارآفرینی شاخه کار و دانش آموزش متوسطه. فصلنامه مشاوره شغلی و سازمانی، ۲ (۴)، ۴۷ - ۷۸.

- قورچیان، نادرقلی؛ ملکی، حمید و خدیوی، اسداله (۱۳۸۳). طراحی و مهندسی برنامه درسی در هزاره سوم. تهران: انتشارات فراشناختی اندیشه.
- کوثری، مریم و نوروززاده، رضا (۱۳۸۸). تبیین ویژگی‌های عناصر چندگانه برنامه درسی مقطع کارشناسی با تأکید بر پرورش مهارت‌های کارآفرینی. فصلنامه پژوهش و برنامه‌ریزی در آموزش عالی، ۵۴، ۱-۱۸.
- محمدی الیاسی، قنبر و مافی، بهاره (۱۳۹۲). شناسایی منابع و روش‌های یادگیری کارآفرینان باهدف برنامه‌ریزی آموزشی برای کارآفرینان نوپا. ماهنامه کار و جامعه، ۱۵۸، ۵۵-۷۴.
- مدرسی، سید محمدمهدی و مدرسی، سیده جمیله (۱۳۹۷). کارآفرینی. تهران: انتشارات ترمه.
- مذبوحی، سعید؛ شرفی، محمد و مقدم، مینا (۱۳۹۰). برنامه درسی آموزش کارآفرینی: هدف، محتوا، روش تدریس و شیوه ارزشیابی. دوفصلنامه ابتکار و خلاقیت در علوم انسانی، ۱ (۳)، ۹۷-۱۳۰.
- مرادی پردنجانی، حجت‌الله و جعفری، پریش (۱۳۹۲). ارزیابی اثربخشی برنامه درسی کارآفرینی دانشگاه آزاد اسلامی. دوفصلنامه مطالعات برنامه درسی آموزش عالی، ۳ (۷)، ۱۳۹-۱۶۱.
- مرتضی نژاد، نیلوفر؛ عطاران، محمد؛ حسینی خواه، علی و عباسی، غفت (۱۳۹۶). تبیین عناصر برنامه درسی کارآفرینی در آموزش عمومی (سنتز پژوهی). دوفصلنامه نظریه و عمل در برنامه درسی، ۵ (۹)، ۱۰۵-۱۴۲.
- مقیم، محمد و احمدپور داریانی، محمود (۱۳۸۷). آموزش کارآفرینی در کسب‌وکارهای کوچک و متوسط ایران: نیازها و راهکارها. فصلنامه توسعه کارآفرینی، ۱ (۱)، ۲۰۷-۲۴۵.
- ملکی، حسن (۱۳۹۵). برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)، ویراست دوم. تهران: مؤسسه فرهنگی مدرسه برهان.
- ملکی، حسن و محمدی مهر، مژگان (۱۳۸۸). فرایند ارزشیابی برنامه درسی. مجله دانشکده پیراپزشکی ارتش جمهوری اسلامی، ۴ (۲)، ۳۰-۳۶.
- منوری فرد، فیض‌الله؛ موحدمحمدی، حمید و رضوان‌فر، احمد (۱۳۹۱). واکاوی اثر مؤلفه‌های برنامه درسی بر روحیه کارآفرینی دانشجویان. کنفرانس ملی کارآفرینی و مدیریت کسب‌وکارهای دانش‌بنیان، دانشگاه مازندران، ۱۳-۱۱.

مهرمحمدی، محمود (۱۳۶۷). الگوهای طراحی برنامه درسی. فصلنامه تعلیم و تربیت، ۱۵ و ۱۶، ۱۰-۲۸.

مهرمحمدی، محمود (۱۳۹۳). برنامه درسی: نظرگاه‌ها، رویکردها و چشم‌اندازها. تهران: به نشر.

نادری، نادر؛ امیری، صبا؛ جعفری، حبیب و دلانگیزان، سهراب (۱۳۹۴). الگوسازی مفهومی تأثیر مؤلفه‌های آموزش کارآفرینی بر نگرش هنرجویان به کسب‌وکار در هنرستان‌های کاردانش. نشریه کارآفرینی در کشاورزی، ۲ (۲)، ۱۷-۳۴.

نادری، عزت‌الله و سیف نراقی، مریم (۱۳۹۵). روش‌های تحقیق و چگونگی ارزشیابی آن در علوم انسانی (با تأکید بر علوم تربیتی)، ویرایش ششم. تهران: ارسباران. یداللهی فارسی، جهانگیر و میرعرب رضی، رضا (۱۳۸۸). بررسی ارائه برنامه درسی آموزش کارآفرینی در رشته علوم تربیتی. فصلنامه توسعه کارآفرینی، ۱ (۳)، ۶۱-۸۰.

یعقوبی نجف‌آبادی، اشرف (۱۳۸۹). ضرورت آموزش کارآفرینی در همه مقاطع. رشد مشاور مدرسه، ۴، ۲۸-۳۲.

یعقوبی نجف‌آبادی، اشرف (۱۳۹۰). برنامه درسی ملی و ضرورت نگرش به کارآفرینی. رشد فنی و حرفه‌ای، ۷ (۲)، ۸-۱۵.

Abd Hamid, M. (2013). *Entrepreneurship education: The implementation in Year 1 primary school curriculum in Malaysia. A case study of one district in East Peninsular Malaysia*, The University of York, Department of Education.

Arasti, Z.; Kiani Falavarjani, M. & Imanipour, N. (2012). A Study of Teaching Methods in Entrepreneurship Education for Graduate Students. *Higher Education Studies*, 2 (1), March 2012, www.ccsenet.org/hes

Backanak, A. (2013). ee ache'' eee a cccce and Technology Lesson Effects on the Development of S Entrepreneurship Skills. *Educational Sciences: Theory & Practice*, 13 (1), www.edam.com.tr/estp

iiiiiii i>P sssss s 44444. Entrepreneurial competencies in Elementary schools. *Obrazovanje za poduzetništvo-E4E: znanstveno stručni časopis o obrazovanju za poduzetništvo*, 4 (1), 83-87.

- Block, Z. & Stump, S. A. (1992). Entrepreneurship education research: Experience and challenge. In D. L. Sexton and J. Kasarda, eds., *the State of the Art in Entrepreneurship*. Boston, MA: PWS-Kent, pp. 17-44.
- Bourgeois, A. (2012). *Entrepreneurship Educational School in Europe: National Strategies, Curricula and Learning Outcomes, Education*. Audiovisual and Culture Executive Agency (EACEA), ISBN 978-92-9201-252-6.
- Canziani, B.; Welsh, D. H. B; Hsieh, Y. & Tullar, W. (2015). what pedagogical methods impact student's entrepreneurial propensity? *Journal of Small Business Strategy*, 25 (2), 97-113.
- Cope, M. (2003). *Personal networking: How to make your connections count*. Pearson Education.
- Esmi, K.; Marzugh, R.; Turkzadrh, J. (2015). Teaching learning methods of an entrepreneurship curriculum. *J Adv Med Educ Prof*; 3 (4), 172-177.
- European Union (2011). *Entrepreneurial learning; A Key Competence Approach*, South East European Centre for Entrepreneurial Learning Selska 217/IV, Zagreb, 10000, Croatia.
- European Commission (2015). *Entrepreneurship Competence: An Overview of Existing Concepts, Policies and Initiatives*. Joint Research Centre, Institute for Prospective Technological Studies.
- Garavan, T. & O'Connell, B. (2004). Entrepreneurship education and training programmes: a review and evaluation. *Journal of European Industrial Training*, Part I – 18 (8), 3-12, Part II – 8 (11), 13-21.
- Garcia-Lopez, E. (2017). Developing entrepreneurship in primary schools. *Journal of Entrepreneurship & Education*, 19 (1), 1-12.
- Gibb, A. A. (1987). Enterprise culture—its meaning and implications for education and training. *Journal of European Industrial Training*, 11 (2), 2-38
- Gibb, A. A. (1993). Enterprise culture and education: Understanding enterprise education and its links with small business, entrepreneurship and wider educational goals. *International Small Business Journal*, 11 (3), 11-34
- Golff, L. (2004). A New Paradigm for Business Education. *Management Decision*, 42 (3/4), 499-507.
- Heilbrunn, S. (2010). Advancing Entrepreneurship in an Elementary

- School: A Case Study. *International Education Studies*, 3 (2), 174-184.
- Hesrich, R. & Piters, M. (2002). *The individual entrepreneur in entrepreneurship*. New York: MC Graw-Hill
- Howard, S. (2004). *Developing entrepreneurial potential in youth: The effects of entrepreneurial education and venture creation*. University of South Florida Report, 3-17.
- Jalongo, M. R. (2003). A Position Paper of the Association for Childhood Education International: The Child's Right to Creative Thought and Expression. *Childhood Education*, 79 (4), 218-228.
- Kent, C. A. (Ed.). (1990). *Entrepreneurship education: current developments, future directions*. Greenwood Publishing Group
- Kiakejori, F. & Rodgar Nejad, F. (2009). providing a conceptual framework of the entrepreneurial learning process. *Journal of Development & Evolution Management*, 1 (3), 43-52.
- Kyro, P. (2003). *Entrepreneurship pedagogy—the current state and some future expectations*. 3rd European Summer University, Paris, 26.
- Lonappan, J. & Devaraj, K. (2011). Pedagogical innovations in teaching entrepreneurship. In *Eighth AIMS International Conference on Management*, pp. 513-518.
- Loughnan, K. (2013). *How to introduce enterprise into your school's curriculum*, <https://www.theguardian.com/teacher-network/teacher-blog/2013/nov/23/teaching-enterprise-school-curriculum>
- Luczkiw, E. (2008). Entrepreneurship Education in an Age of Chaos, complexity and Disruptive Change. *OECD Education & skills*, 18, 65-93.
- McMullan, C. A. & Boberg, A. L. (1991). The relative effectiveness of projects in teaching entrepreneurship. *Journal of Small Business & Entrepreneurship*, 9 (1), 14-24.
- Mwasalwiba, E. S. (2010). Entrepreneurship education: a review of its objectives, teaching methods, and impact indicators. *Education + Training*, 52 (1), 20-47.
- Oyelola, O. T. (2013). Embedding entrepreneurship education in to curriculum: A case study of Yaba College of technology, Centre for Entrepreneurship Development. *The 1st International Africa Enterprise Educators Conference*; Lagos: Nigeria; January.

- Potter, J. (2008). Entrepreneurship and higher education: future policy directions. *Local Economic & Employment Development (LEED)*, 313-335.
- Rabbior, G. (1990). Elements of a successful entrepreneurship/ economics/ education program. *Entrepreneurship education: Current developments, future directions*, 53-65.
- Rahimi, H.; Amini, M. & Jahanbani, F. (2015). The Place of Entrepreneurial Curriculum Components in Higher Education. *International Journal of Academic Research in Business & Social Sciences*, 5 (9) ISSN: 2222-6990.
- Said, M. (2014). Entrepreneurial education, spirit of entrepreneurship and the expectation of Students. *International of Journal Development & Sustainability*, 3 (7), 1569-1582.
- Sagar, H., (2015). *entrepreneurial school*, part2, OECD, European Commission, <http://www.oecd.org/cfe/leed/skills-for-entrepreneurship.htm>.
- Siiii c J 111111llhe Ipp a Ra Clll eee eee arre nn the Comprehension of Fundamental Economic Concepts. *Journal of Entrepreneurship Education*, 1 (1), 41-50.
- Siagian, P. J. R. & Simatupang, T. M. (2011). A Competence-Based Curriculum Design for Entrepreneurship Study Program, *International Research Journal of Business Studies*, 4 (2), 137-155.
- Solomon, G. (2008). Entrepreneurship education in the United States. *OECD Education & Skills*, 18, 95-118.
- Stephenson, H. B. (1997). Examining the efficacy of offering Service Learning for credit with SIFE and SBI: An Exploratory Study. *Journal of Entrepreneurship Education*, 1 (1), 1-13.
- Timmons, J. & Stevenson, H. (1985). Entrepreneurship education in the 1980s: What entrepreneurs say? In John J. Kao and Howard H. Stevenson (Eds.), *Entrepreneurship, what it is and how to teach it: a collection of working papers based on a colloquium held at Harvard Business School*, Boston.
- Udu, C. S. & Amadi, U. P. N. (2013). Integrating Basic Entrepreneurship Studies into Primary Education Curriculum: Platform for Sustainable National Development. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 2 (5).
- Vaidya, S. (2014). Curriculum Design for Entrepreneurship Education: An Experimental Project, Developing Entrepreneurial Life Skills, 53-64.

- Vorholt, J. & Harris, E. (2014). Entrepreneurship and Student Motivation. *English Teaching Forum*, 3, 30-37.
- Yu Cheng, M.; Chan, W. S. & Mahmood, A. (2009). The effectiveness of entrepreneurship education in Malaysia. *Education + Training*, 51 (7), 555-566.
- Zais, R. S. (1976). *Curriculum principles and foundations*. New York: Thomas. Y. Crowell Company.

